

облаштування ремонтних майстерень, утримання заплідних пунктів та прокатних і зерноочишувальних пунктів [11].

Сподівання урядовців Білого руху Півдня Росії на налагодження товарно-грошових відносин повною мірою не виправдалися. Однак потрібно було виконувати свої зобов'язання перед селянством у його забезпеченні промтоварами. Як вихід, поширення набув товарообмін. Його схема, за спогадами Єлізарова, була такою. У містах відповідні відомства, насамперед продовольства, великими партіями (оптом) закуповували мануфактуру, нитки, жіноче взуття, коси тощо. Потім до витраченої суми додавалося 10 – 20% і товар обмінювався на хліб у селян [12, 105]. Надбавлені відсотки враховували витрати на транспортування, а також прибутки від проведеної операції. В такий спосіб, наприклад, селяни Полтавської губернії обміняли промислових товарів на 4 млн. руб. З Новоросійська вони були доставлені на склади Добровольчої Армії в губернії, а потім службовці УЗіЗу товарообмінювали їх у селян [13].

Окремі товари завозилися у порядку товарообміну з-за кордону. У листі з Лондона від М. Львова на ім'я М. Савіна, який корегував імпортні операції Особливої наради, йшлося про те, що вдалося зробити у сфері забезпечення імпортними товарами населення Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній, що перебували під владою Білого руху Півдня Росії. Зокрема, були укладені угоди з Московським Купецьким Банком у Парижі та Комерційним Банком у Лондоні з упорядкування торговельних операцій відповідних відомств Особливої наради із зарубіжними країнами. Налагоджено зв'язки з французьким та англійським урядами стосовно імпортування на території, підконтрольні Головнокомандувачу ЗСПР, необхідних промислових товарів та сільськогосподарської техніки на засадах товарообміну [14, 1].

Імпорт регулювався спеціальними договорами, що уклалися між приватними підприємцями та представниками Управління торгівлі та промисловості, а також відповідними структурами цивільних органів влади білих. Так, експортери сільськогосподарської продукції зобов'язувалися на 50% від суми проданого товару придбати за кордоном промислових товарів, а решту – 50% від отриманої валюти – передати владним установам для обміну на донські гроші за відповідним курсом [15, 3]. Наприклад, Кримсько-Донецьке торгово-промислове товариство із Константинополя постачало обладнання для млинів, вугільних та соляних шахт. Ці поставки носили цільовий характер [16, 26].

Таким чином, лідери Білого руху Півдня Росії, усвідомлюючи необхідність проведення якісних змін, спрямованих на інтенсифікацію сільського господарства як галузі економіки, працювали у цьому напрямку. Визначаючи ступінь ефективності цієї роботи, потрібно, на наш погляд, зважати на умови, за яких вона проводилася. Останні, на жаль, не були сприятливими. Тому наряд чи можна говорити про її стовідсоткову успішність. З іншого боку, вже сам факт її проведення є знаковим. Насамперед він засвідчує те, що уряд А. Денікіна аграрну політику розумів широко – як складник внутрішньоекономічної політики, що стосується, окрім іншого, таких питань у житті селянства, як підвищення агротехнічного обробітку землі, забезпечення селянських

господарств сільгоспінвентарем, насінневим фондом, робочою худобою тощо. По-друге, вжиті владою білих заходи не спрямовувалися на загострення стосунків із селянством. Навпаки робилося все для того, щоб максимально мінімізувати конфронтацію на селі. По-третє, позиція державницького протекціонізму селянству підтверджувала наміри лідерів Білого руху Півдня Росії, відображені у численних відозвах, агітках, „Декларації...”.

1. Корновенко С. Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр. – Черкаси: Арт, 2008.

2. По уезду и губернии // Новый пахарь. – № 56. – 1919.

3. Починки машин // Новый пахарь. – 24. 10. – 1919.

4. В Особом совещании. Снабжение сельскохозяйственными машинами // Заря России. – № 2. – 1919.

5. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – ФР. 355. – Оп. 1. – Спр. 7.

6. Земледельческие орудия // Голос Юга. – 17. 08. – 1919.

7. Распределение сельскохозяйственных машин // Новая Россия. – 12. 07. – 1919.

8. Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – ФР. 1668. – Оп. 1. – Спр. 1.

9. ДААРК. – ФР. 1668. – Оп. 1. – Спр. 1а.

10. Улучшение животноводства в губернии // Голос Юга. – № 77. – 1919.

11. На агрономические мероприятия // Киевская речь. – № 8. – 1919.

12. ДАРФ. – ФР. 5881. – Оп. 2. – Спр. 333.

13. Товары для деревни // Единая Русь. – 03. 10. 1919.

14. ДААРК. – ФР. 1765. – Оп. 2. – Спр. 6.

15. ДААРК. – ФР. 1765. – Оп. 2. – Спр. 1.

16. ДААРК. – ФР. 1765. – Оп. 1. – Спр. 5а.

В.С. Лозовий

СТАВЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА ДО ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.

На початку ХХ століття суспільство України було надзвичайно роз'єднаним на різні етносоціокультурні страти. Соціально-етнічну структуру населення можна характеризувати таким чином: переважно російські, подекуди польські вищі суспільні шари у місті та на селі; середні й нижні міські верстви – євреї та росіяни; нижчі сільські верстви – здебільшого українці. Таке становище породило глибокий етносоціокультурний розкол, значний розрив між різними класово-структурними елементами суспільства – верхами та низами, освіченими верствами та селянськими масами: інший спосіб життя, інша мова, інший одяг тощо.

Автор статті ставить за мету проаналізувати взаємини селянства та інтелігенції у революційну добу 1917-1921 рр., завдання висвітлити ставлення селян до інтелігенції, з'ясувати його світоглядну основу та відобразити вплив на громадсько-політичні процеси. Часткове відображення порушена тема знайшла в працях О. Михайлюка [1], Ю. Присяжнюка [2].

Після Лютневої революції 1917 р., через деформовану структуру українського суспільства, де основну масу населення становило політично

індиферентне селянство, очолити боротьбу за національне та соціальне визволення, за побудову державності міг лише нечисленний прошарок інтелігенції, що зберегла національну самоідентифікацію.

Значна частина сільського населення була малописьменною, зацикленою на тяжкій землеробській праці, локально обмеженою в своїх інтересах територією волості або щонайбільше повіту і на всі суспільні проблеми здебільшого дивилася крізь призму аграрно-природного буття, наділення землею, отримання урожаю тощо.

Соціальний статус селянина в очах інших шарів населення був невисоким. Однак цілком протилежною була власна статусна самоідентифікація селян, яка свідчить про почуття самоповаги і розуміння значущості землеробської верстви для суспільства. На погляд селян, соціальну структуру складали „пани, євреї і люди”. У цій структурі „люди” – лише селяни, а всі інші – „не люди”, і суспільство без них „цілком може обійтись” [3, 47; 4, 8]. Якісним виміром цієї „людськості”, водорозділом між селянами та іншими верствами була праця, передусім фізична. Ментальності українського хлібороба була притаманна „надмірна моральна абсолютизація значущості фізично виснажливої праці” [5, 25]. У „моральній економіці” селянства саме працьовитість вважалася однією з найбільших чеснот людини. На думку селян, пани взагалі нічого не робили, а євреї здебільшого займались посередницькою діяльністю, що хліборобами не кваліфікувалось як праця, тому їх майно нажито несправедливо. Відповідно ставлення селян до соціальних верств, які не працювали фізично, до так званого „панства”, до „буржуазії” було різко негативним.

Інтелігенція в Україні була здебільшого іннаціональна або зрусифікована. У кінці XIX – на початку XX століття три чверті українців, які мали професії, пов’язані з розумовою працею, проживали в сільських районах [6, 58]. Незважаючи на близькість до народу, ставлення селян до сільської інтелігенції було амбівалентним. З одного боку, їх поважали, оскільки це були письменні, „вчені” люди, які могли пояснити, розгледіти зміст та значення певних документів, подій, дати пораду. З іншого – вони не вели селянський образ життя, не працювали фізично, часто одягалися „по-міському”. У селянському розумінні навчання дітей, лікування, заняття агрономією загалом „працею” не вважалося. Прагматичні селяни не бачили в їх діяльності безпосередніх матеріальних наслідків, які можна було б відчутти у вигляді збіжжя, городини тощо. Для селян навіть сільські інтелігенти були „інакші”, їх діяльність асоціювалася з міською культурою, з містом. А з містом у селян пов’язувалася влада, яка захищає інтереси панів (передусім земельні), визискує податки, експлуатує, чинить насильство. Отже, згідно локальної патріархальної селянської свідомості, місто „панське”, чуже, все, що йде з нього – вороже. Відносини „місто-село” селяни сприймали як відносини внутрішньої колонізації, коли місто забирає у села ресурси для того, щоб добре й „святково” жити, в той час як на селі – злидні та важка праця.

Оцей цивілізаційний розлам між сільською та міською культурами, між аграрною та індустріальною цивілізаціями добре прослідковується при

безпосередньому зіткненні носіїв їх цінностей. Недарма газети революційного часу описували своєрідний шок селян від зміни соціокультурного середовища: „Прийдеш до того міста, походиш по ньому, дак тільки злості наберешся. Чи то люди тут показалися, чи зроду дурними були? Куди не заглянь всюди побачиш панів, музики, театри... Ми в селі журимося. Місто з села бере все, а селянкам нічого не дає” [7]. Тому у розумінні селян населення міста – це здебільшого пани, буржуї, нероби. Міста не потрібні, без них можна обійтись.

Інтелігенцію селяни прямо або опосередковано пов’язували з містом. Але визначити соціальну сутність сільської інтелігенції чітко вони не могли: „ніби пан і ніби й не пан”. І дійсно, після революції 1917 р. газети констатували, що селяни, не розуміючи, до якого табору належить сільська інтелігенція, гонять її. Незрозуміле недовір’я до лікарів, вчителів [8]. На наш погляд, справа в тому, що селяни зрозуміли революцію, як кінець „міської влади”, як скасування старого „панського” ладу, старого порядку речей, коли чиновники (в селянському розумінні інтелігенція, бо одягнені схоже) керували ними. Передусім зміни повинні відбутися в аграрній сфері й земля нероб-поміщиків повинна розподілятися між трудящими-селянами. А для цього замість „панської” влади треба завести суто селянську. Тому під час виборів у сільські адміністративні органи селяни не довіряли інтелігентам і стверджували – „це пани, їх нам не треба... Як станем слухать панів то згубим і голову і свободу” [9].

Настали нові революційні часи і нові виміри соціальної якості особи. Різко змінився суспільний статус і колишні елітні шари населення мали негативну оцінку широкого загалу, як нібито адепти старого режиму. Газети описували як народні маси суто формально, часто утрирувано, за зовнішнім виглядом, визначали людей. Якщо в людини вигляд чистоплотного інтелігента, то вона – „буржуй”. Натомість ознакою „демократа” обов’язково повинен бути народний одяг і чим він брудніший, тим більший демократ, натякаючи на те, що трудові верстви „бруд” асоціювали з фізичною працею, тобто з трудящими класами. У цьому бачився зміст „революційності і соціалістичності вищої марки” і самозрозуміло, що слово „буржуазія” стало просто лайливим словом [10].

Регіональні діячі Центральної Ради, які проводили проукраїнську агітаційну діяльність на селі й намагалися утворити мережу „Просвіт”, констатували, що інтелігенція села „мала числом і тероризована селянством” [11, 84]. Селяни дивляться на інтелігентів як на буржуїв, значить – геть їх. У таких умовах швидко закріпити „Просвіту” і проводити культурно-освітню працю було неможливо.

Діячі національно-визвольного руху бачили певну дистанційованість інтелігенції і народу, вони закликали інтелігенцію взяти активну участь у політичних процесах, вести широку пропагандистську роз’яснювальну роботу серед населення. Українська есерівська преса писала, що завдання інтелігенції – пояснити селянам ті питання, які вони добре не знають: про автономію України, про Установчі Збори, про партію „Землі і волі”, яка боронить інтереси селянства [12].

Все ж подолати відчуженість освічених верств і народу не вдалося. Констатувалася відсутність довіри

у селян до інтелігенції, причинами чого називалися „темнота, різниця в мові, убранні і діяльності” [13]. Центральна Рада та українські партії велику увагу приділяли виборчій кампанії до волосних земств як нових та єдиних органів влади на селі. При виборах до самоврядувань селян закликали голосувати за сільську інтелігенцію та грамотних селян, які б утворили дієву сільську владу. Інколи це вдавалося, але були випадки, коли на заваді реалізації планів ставали солдати (ті ж селяни, але більш радикально налаштовані). Так, у Стрижавській волості Вінницького повіту на Поділлі у виборчі списки було висунуто кандидатури сільських інтелігентів, однак прийшли солдати і почали агітувати проти інтелігентів, яких обзивали „панамі”. Відтак їх і не обрали до земства [14, 63]. У с. Хотивля Городнянського повіту Чернігівської губернії 27 серпня 1917р. відбулися вибори у волосні земства. Перед виборами виступили представники місцевої інтелігенції: фельдшер, учитель та ін. Вони закликали обирати гідних людей, але селяни інтелігенцію не слухали і казали: „Вони проведуть монополію на хліб” [15]. У цьому випадку ми бачимо типовий приклад селянської свідомості, яка через низку віддалених асоціативних зв’язків – „влада, що простягається з міста на село – монополія на хліб, за якою „майже дурно” забиралися „лишки” продовольства для держави (а селяни вважали – для міського населення) – сільська інтелігенція, яка нібито мала проводити соціально-політичну лінію міської влади, оскільки у соціокультурному відношенні була ближчою до міста, ніж до села” – приходила до висновку, що інтелігенцію у сільській адміністрації допускати не можна.

Інколи ліворадикальна агітація фантастичним чином переломлювалася через селянську необізнаність та „темноту”. У Вовчанському повіті на Харківщині фіксувалися випадки, коли селяни у спробах інтелігенції пройти у волосні гласні вбачали прагнення повернутися до кріпосного права. Особлива ворожість фіксувалася у Миколаївській волості, де списки з представниками інтелігенції просто знищувалися [16].

Спостерігаючи селянську обструкцію інтелігенції під час виборчої кампанії до волосних та повітових земств преса забила тривогу. Констатувалося, що селяни з недовірою ставляться до сільських інтелігентів, і останні навряд чи візьмуть участь у виборах. Відтак з перспективою встановлення нової місцевої влади постала невтішна картина. Газети запитували, хто зможе забезпечити роботу нових волосних земств, якщо сільські сходи при визначенні кандидатів у гласні майже всюди виключають місцеву інтелігенцію, а також тих селян, які вже попрацювали у різних комітетах і отримали певний досвід громадсько-адміністративної роботи. Селянство, яке звикло, що за царського режиму посадові особи намагалися використати своє становище для одержання „додаткових” матеріальних благ, свій революційний досвід проектувало на сучасність. Село керувалося тим мотивом, що ці виборні люди „вже нажилися”, нехай інші попрацюють, навіть якщо ті „інші” у більшості випадків неграмотні. При обговоренні кандидатури у гласні на це не зверталось уваги [17]. Селяни, беручи до уваги укорінені у свідомості „культ фізичної праці”, вважали, що

керувати – це не фізично працювати. З цим може справитися будь-хто.

Центральна Рада приділяла увагу налагодженню порозуміння та співпраці інтелігенції і народу. У сільську місцевість посилалися інструктори, які намагалися пояснити селянам, що слід розрізняти інтелігенцію від так званих „полупанків”, через яких народ зневірився в інтелігентах і „сам собі шкодить загалом, бойкотуючи панів (тобто інтелігенцію)” [18, 67 зв.]. Газети намагалися знівелювати селянське бачення інтелігентів, як „буржуїв та нероб”, що особливо нав’язувалося ліворадикальною агітацією. Вони писали про негативну роботу тих, хто налаштовує селянство проти української інтелігенції. Наводився особливо важливий для селянства аргумент на користь інтелігенції, що „вона живе з власної праці” [19]. Також констатувалося, що вороги українського народу передусім хочуть відділити народ від інтелігенції, його найкращих провідників, які повинні згуртувати селянство „в дружну сім’ю для розумної боротьби за землю і волю” [20].

Тимчасовий уряд та Центральна Рада великі надії пов’язували зі встановленням селянської влади після виборів до волосних земств. Однак виборча кампанія показала, що значна частина селян байдуже, а то й вороже поставилися до формування земських органів і особливо перебування в них інтелігенції. Все ж в окремих регіонах, де вибори відбулися, для створення дієвої влади селянських обранців вдалося підсилити інтелігентними працівниками. Так, у Зміївському повітовому земстві на Харківщині третину гласних становили учителі, юристи тощо [21].

Надалі село продовжувало свою „мужицьку” революцію, ділило панські землі та реманент, а для цього дистанціювалося від „міської влади” і висувало свою селянську владу. Остання була слабкофункціональна, тому Центральна Рада намагалася „розбавити” селянських обранців представниками сільської інтелігенції або просто освіченими людьми, однак від цього діяльність сільських адміністрацій поліпшувалася мало.

Після гетьманського перевороту негативне ставлення селянства до інтелігенції значно посилювалося. Це пов’язувалося з відновленням приватної власності на землю, з загальними процесами реекспропріації, що супроводжувалися протиселянським терором. Знову ж з міста прийшла „панська влада” і все, що хоч якось було пов’язано з містом та владою викликало у селян шалену ненависть. На село повернулася стара думка про поділ людей на „панів і мужиків”. Селяни побачили, що слово – „облуда”, тому недовірили ставилися до вчителів, „до всього, хто схожий на пана”. Констатувалося дивна віра в „солдатиків”, більшовиків, прихильність до всього, що має вигляд „мужичого”. Селянин не вірив нікому, хто тільки був одягнений не в селянський одяг. Відзначалося його ненависть до всього, що „носить на собі печать культури й освіти” [22].

Селянська газета „Наше село” показувала викривлене розуміння селянами соціально-класових ознак, наводила приклад негативного ставлення сільського населення до інтелігенції за зовнішнім виглядом. Коли вчителі йдуть селом, одягнені не як селяни, а „чисто і по-городському”, їх обзивають „буржуями”. Часто обзивають багаті селяни, які за своїми статками та прибутками і є справжні „буржуї”,

натомість вчителі ледь виживають на свою зарплату. Не раз фіксувалися випадки побиття на селі студентів, оскільки селянин бачив у ньому „буржуя”, бо він „мовляв учений”. Кожен освічений став селянину ворогом. Вороже ставлення до всіх, хто вів якусь просвітницьку роботу, змушувало їх покидати село. Негативне ставлення селян до інтелігенції визначали неписьменність, низький культурний рівень, консервативність українських хліборобів. Наводилися волаючі приклади архаїчної свідомості селян. Коли агроном, що ознайомився з передовим досвідом німецьких аграріїв, хотів завести на селі прогресивні форми землеробства, селяни з недовірою поставилися до нього і казали: „Що ти нам пане мелеш, як Бог допоможе то й на камені вроде! Наші батьки так робили і ти краще них нічого не придумаєш” [23; 24]. Всі нововведення зазнали краху.

Критичні стріли також відпускалися й у бік сільської інтелігенції, частина якої була русифікована і не бажала працювати для національно-просвітньої справи. Критикувалася вузьколокальна свідомість сільського вчителя, який „не хоче нічого знати поза селом, а найдалше поза уїзним городом, це для нього вже якби кінець світу” [25]. Все ж слід зазначити, що багато сільських інтелігентів, разом із селянами, активно виступали проти гетьманського режиму.

Надалі, в період Директорії, через постійні невиплати заробітної плати частина сільської інтелігенції покинула село, а частина декваліфікувалася, щоб забезпечити засоби до існування фактично займалася сільськогосподарською працею. Громадсько-просвітня робота на селі „ледь жевріла”, оскільки постійна зміна влади і пов’язані з цим репресії відлякували учителів та інших інтелігентних працівників від участі в „Просвітах”. Щодо участі інтелігенції у сільських та волосних органах влади, то такі випадки фіксувалися нечасто, здебільшого констатувалося, що населення інтелігенції „не довіряє” [26, 2 зв. – 10 зв.].

Таким чином, у добу революції селянство не сприймало інтелігенцію як свого союзника у боротьбі за „Землю і Волю”. Стосунки селянства та інтелігенції слід розглядати в системі соціокультурних опозицій „місто-село”, де місто, на думку селян, є зосередженням „ворожих” владних структур, „панів та буржуїв”, „паразитом”, визискувачем хліборобської праці, натомість нічого селу не дає. Оскільки основним критерієм соціальної значущості особи для селян була фізична праця, а за ним інтелігенція не підпадала під визначення „трудящих”, у хліборобській свідомості утворився викривлений образ інтелігента, як „буржуя”, як захисника інтересів „міста”. Відтак селянство відмовило інтелігенції у своїй довірі, що негативно позначилося на створенні адміністративних органів, громадсько-освітній роботі, а врешті і на всіх процесах національно-визвольної боротьби.

1. Михайлюк О.В. *Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси / О.В.Михайлюк – Дніпропетровськ: Вид-во „Інновація”, 2007.*

2. Присяжнюк Ю.П. *Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Ю.Присяжнюк. – Черкаси: „Вертикаль”, ПП Кандич С.Г., 2007.*

3. Григорієв Н.Я. *Українська національна вдача. – Вінніпег, 1941.*

4. Григорієв – Наи Н. *Автобіографічний нарис. Творці мого я // Трудова Україна. – 1933. – №3.*

5. Присяжнюк Ю.П. *Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 1999. – №3.*

6. Кравченко Б. *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. – К, 1997.*

7. *Громадянин. – 1917. – 1 серпня (№7).*

8. *Черниговская земская газета. – 1917. – 28 апреля (№34).*

9. *Черниговская земская газета. – 1917. – 2-16 мая (№35-36).*

10. *Харьковский вестник. – 1917. – 25 июля (№7).*

11. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.44.*

12. *Голос села. – 1917. – 2 липня (№1).*

13. *Черниговская земская газета. – 1917. – 15 августа (№62).*

14. *ЦДАВО України. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.50.*

15. *Черниговская земская газета. – 1917. – 12 сентября (№70).*

16. *Харьковский вестник. – 1917. – 5 сентября (№40).*

17. *Харьковский вестник. – 1917. – 2 сентября (№38).*

18. *ЦДАВО України. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.44.*

19. *Вестник Полтавского губернского общественного комитета. – 1917. – 3 июня (№35)].*

20. *Селянський голос. – 1917. – 5 листопада (№3).*

21. *Харьковский вестник. – 1917. – 12 октября (№68)].*

22. *Селянське слово. – 1918. – 5 липня (№3).*

23. *Наше село. – 1918. – 30 червня (№6).*

24. *Селянське слово. – 1918. – 30 червня (№2).*

25. *Наше село. – 1918. – 23 червня (№5).*

26. *ЦДАВО України. – Ф.543. – Оп.1. – Спр.28.*

В.І.Марочко

СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ЗАВДАННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ 1917 – 1922 РР.

Історіографія аграрних перетворень в Україні першого десятиліття вирізняється кількісно і концептуально, представлена переважно працями радянських та сучасних істориків. Для перших була притаманна класово-формаційна теорія вивчення земельного питання, відтак скасування правового інституту приватної власності на землю, ліквідація поміщицького та великого селянського землеволодіння, соціально-класова диференціація і загострення класової боротьби, створення колгоспів тощо – належали до пріоритетних напрямів науково-історичних студій. На початку 1990-х рр. історики зрелися більшовицьких ідеологом, які правили за методологію, але не поспішали з формуванням нової парадигми висвітлення суперечливих соціально-економічних і суспільно-політичних відносин, запозичуючи теоретичні надбання західної політології (теорія повсякденності, тоталітаризму, модернізації, глобалізації). Їх застосування в конкретних історичних дослідженнях, судячи з історіографічних розвідок [1;2], активізувало появу праць з неприхованим нігілізмом до радянської минувшини, з виокремленням трагічних сторінок (репресій, голодомору, селянського руху опору тоталітарному режимові). Традиційна проблематика (колективізація, політика розкуркулення, класова боротьба, соціально-класова диференціація, земельна реформа